

บทสรุป

การยกเลิกหัวเมืองฝ่ายเหนือเป็นแนวปะทะข้าศึกของพระเจ้ากรุงธนบุรีภายหลังจากศึกอะแซหวุ่นกี้ในช่วงปี พ.ศ. ๒๓๑๘-๒๓๑๙ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ในค่าน้ำกำลังคน โดยเฉพาะการเทศรวไฟพรพลงจากหัวเมืองฝ่ายเหนือลงสู่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง จากสภาพเหตุการณ์ดังกล่าวนำมาซึ่งความเปลี่ยนแปลงในหัวเมืองฝ่ายเหนือ กล่าวคือทำให้เกิดสภาพการว่างรอยของไพร่ในบริเวณหัวเมืองฝ่ายเหนือ ประกอบกับเกิดการเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมืองของรัฐส่วนกลางในปี พ.ศ. ๒๓๒๕ ในขณะที่ภาวะของการเกิดสงครามกับรัฐเพื่อนบ้านโดยเฉพาะพม่าและกับพม่าที่ยังดำเนินอยู่ ความจำเป็นดังกล่าวทำให้รัฐส่วนกลางในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นต้องการเงินตรามาใช้จ่ายในการทำสงครามและฟื้นฟูอาณาจักรใหม่ รัฐจึงให้ความสำคัญต่อการค้าเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะการค้าของป่า เพื่อหารายได้ชดเชยกับรายจ่ายที่มีเป็นจำนวนมาก และแหล่งที่ผลิตสินค้าของป่าป้อนตลาดการค้าของรัฐส่วนกลางก็คือ "หัวเมืองฝ่ายเหนือ"

ความสำคัญทางด้านยุทธศาสตร์ของหัวเมืองฝ่ายเหนือได้เริ่มเปลี่ยนแปลงไปภายหลังจากศึกอะแซหวุ่นกี้ กล่าวคือหัวเมืองล้านนาได้กลายเป็นจุดยุทธศาสตร์แทนหัวเมืองฝ่ายเหนือในขณะที่แนวรบทางยุทธศาสตร์ระหว่างรัฐไทยกับพม่าในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเริ่มเปลี่ยนแปลงไปในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก แนวรบที่ไ้ใช้ในหัวเมืองฝ่ายเหนือเพื่อสกัดกั้นการบุกโจมตีของพม่าได้เ้มาบางลง และสิ้นสุดลงเมื่อพม่าเกิดปัญหาความขัดแย้งกับอังกฤษ ในขณะที่จำนวนไพร่ในหัวเมืองฝ่ายเหนือเริ่มกลับเข้าสู่ภาวะปรกติ กล่าวคือได้มีการอพยพครั้งใหญ่ของพวกชาวมอญในปี พ.ศ. ๒๓๕๘ และเพิ่มปริมาณมากขึ้นเมื่อเกิดวิกฤติการณ์เจ้าอนุวงศ์ในปี พ.ศ. ๒๓๖๘ ซึ่งวิกฤติการณ์ครั้งนั้นนำไปสู่ภาวะสงครามครั้งย่อยๆหลายครั้งในดินแดนลาว จากวิกฤติการณ์ดังกล่าวทำให้เกิดการกวาดต้อน การเกลี้ยกล่อม และการไ้เชลยจากกลุ่มชนวัฒนธรรมล้านช้าง จากสาเหตุดังกล่าวทำให้เกิดการหลั่งไหลของกลุ่มชนต่างวัฒนธรรมทั้งมอญและลาวเข้าสู่หัวเมืองฝ่ายเหนือ ซึ่งเป็นการเพิ่มปริมาณการคุกคลืนเลล่ช่วยเหล่านนี้เข้าสู่หัวเมืองหลักๆในบริเวณดังกล่าวโดยเฉพาะเมืองพิษณุโลก พิษัย สวรรคโลก สุโขทัย และตาก เป็นต้น

การเพิ่มปริมาณเลกส์ยาลาวและบอญได้ส่งผลกระทบต่อการผูกขั้บในการจัดเก็บผลประโยชน์ของรัฐส่วนกลางและกลุ่มผู้นำในหัวเมืองฝ่ายเหนือ ในขณะที่ความต้องการสินค้าของรัฐและเอกชนในรูปสินค้าของป่าเพิ่มขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๒ และทวีจำนวนมากขึ้นในสมัยต้นรัชกาลที่ ๓ จากความต้องการสินค้าของป่าได้ส่งผลกระทบต่อการจัดเก็บผลประโยชน์ของรัฐ ในขณะที่เกี่ยวกับชาวจีนซึ่งเป็นกลไกของรัฐในการจัดเก็บผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจในระบบเจ้าภาษีนายอากรก็ได้เข้าไปบีบคั้นในท้องถิ่นหัวเมืองฝ่ายเหนืออย่างรวดเร็ว ในขณะที่การจัดเก็บผลประโยชน์ของรัฐในรูปแบบเดิมคือระบบส่วยก็ยังคงอยู่

การจัดเก็บผลประโยชน์ในระบบเจ้าภาษีนายอากรในส่วนของหัวเมืองฝ่ายเหนือได้ส่งผลกระทบต่อการจัดเก็บผลประโยชน์ของรัฐในสมัยรัชกาลที่ ๓ กล่าวคือการจัดเก็บผลผลิตในระบบส่วยได้ถูกแปรรูปมาสู่การจัดเก็บในระบบภาษีอากร ซึ่งจัดเก็บในระบบเงินตรา ในขณะที่การจัดเก็บในระบบส่วยประเภทกองส่วยและส่วยเกณฑ์บางประเภทก็ต้องปรับเปลี่ยนนโยบายการจัดเก็บในรูปแบบเดิมมาสู่การจัดเก็บในระบบเงินตราและความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจได้ทวีความเข้มข้นขึ้นเมื่อชาวจีนส่วนใหญ่ในสมัยต้นรัชกาลที่ ๓ เริ่มรุกคืบหน้าและขยายตัวเพิ่มมากขึ้นในระบบเจ้าภาษีนายอากร ในบริเวณหัวเมืองฝ่ายเหนือและลักษณะดังกล่าวนำมาซึ่งการสูญเสียผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของกลุ่มผู้นำในท้องถิ่นที่เคยขึ้นต่อการผูกขั้บผลประโยชน์ในระบบส่วยส่งต่อรัฐส่วนกลาง จากปัญหาดังกล่าวจึงเป็นสาเหตุทำให้เกิดการต่อต้านระบบกลไกของรัฐ ซึ่งมีชาวจีนที่เปรียบเสมือนตัวแทนของระบบดังกล่าว คังกรณีเจ้าเมืองกำแพงเพชรต่อต้านการจัดเก็บอากรสมัตถ์ของชาวจีน ซึ่งกลุ่มชาวจีนในท้องถิ่นหัวเมืองฝ่ายเหนือก็ได้พยายามทุกวิถีทางที่จะเลื่อนไหลเข้าสู่ระบบราชการภายในท้องถิ่น การหลอหลอมทางวัฒนธรรมโดยอาศัยความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติ ตลอดจนการสร้างฐานอำนาจทางเศรษฐกิจในระดับท้องถิ่นทั้งในด้านการเป็นนายทุนเงินกู้และการสร้างอิทธิพลภายในท้องถิ่นไม่ว่าจะเป็นการก้าวขึ้นสู่การเป็นผู้นำชาวจีนหรือการเป็นนายอากรบ่อนเบี้ย เป็นต้น

ในขณะที่กลุ่มผู้นำในหัวเมืองฝ่ายเหนือก็พยายามปรับสถานภาพให้คุ้นเคยกับระบบเจ้าภาษีนายอากร โดยทำการยื่นประมูลภาษีอากรแข่งขันกับชาวจีน คังกรณีเจ้าเมืองกำแพงเพชรและเจ้าเมืองพิศิตรรับจัดเก็บอากรสมัตถ์และอากรเกวียน เป็นต้น

และนอกจากนั้นยังมีกลุ่มผู้นำในท้องถิ่นส่วนมากในหัวเมืองฝ่ายเหนือได้พยายามประสานผลประโยชน์เข้าร่วมกับชาวจีนในการจัดเก็บผลประโยชน์ในระบบเจ้าภาษีนายอากรในสมัยรัตนโกสินทร์ที่ ๓ (พ.ศ. ๒๓๖๓-๒๓๗๖)

ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของรัฐส่วนกลางและจากภายนอก ได้ส่งผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงในหัวเมืองฝ่ายเหนือในช่วงตอนกลางสมัยรัตนโกสินทร์ที่ ๓ (พ.ศ. ๒๓๗๖-๒๓๘๖) กล่าวคือในช่วงประมาณปี พ.ศ. ๒๓๘๒ ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงในค่านสินค้าส่งออกโดยเฉพาะสินค้าที่เป็นผลผลิตทางการเกษตรได้เข้ามามีบทบาทต่อการค้าของรัฐส่วนกลางเพิ่มมากขึ้นไม่ว่าจะเป็นผลผลิตจากข้าว พริกไทย อ้อย ฝ้าย และยาสูบ เป็นต้น จึงเป็นปัจจัยทำให้รัฐส่งเสริมการขยายพื้นที่ทำการเพาะปลูกในแถบหัวเมืองลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง โดยเฉพาะพื้นที่ปลูกข้าวในบริเวณเมืองกรุงเก่า อินทร์ สิงห์ ลพบุรี อ่างทอง และเพิ่มเนื้อที่มากขึ้นในบริเวณเมืองนนทบุรี ปทุมธานี และพื้นที่ในการเพาะปลูกพริกไทย และอ้อยในบริเวณหัวเมืองชายทะเลฝั่งตะวันออก เช่น จันทบุรี ระยอง ชลบุรี พันทนบุรี ฉะเชิงเทรา สมุทรปราการ ตลอดจนหัวเมืองชายทะเลฝั่งตะวันตกเช่นเมืองสาครบุรี และนครชัยศรี เป็นต้น จากการขยายเนื้อที่ทำการเพาะปลูกเพื่อการค้าทำให้บริเวณหัวเมืองดังกล่าวต้องการแรงงานเป็นจำนวนมาก ถึงแม้ว่ารัฐส่วนกลางจะพยายามจัดสรรแรงงานในรูปของการกวาดต้อนเชลยสงครามเข้ามาบริเวณหัวเมืองดังกล่าว ดังกรณีการนำไพร่เชลยลาวเวียงจันทน์เมืองเพชรบูรณ์เข้าสู่ภาคแรงงานการผลิตทางการเกษตรเมืองนครชัยศรี ในขณะที่ไพร่ส่วยจากหัวเมืองอื่นๆ โดยเฉพาะบริเวณหัวเมืองฝ่ายเหนือ พยายามที่จะหลุดออกจากระบบบอพพเข้าสู่ภาคแรงงานจ้างที่มีการผลิตเพื่อการค้าบริเวณหัวเมืองลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง ถึงแม้ว่ารัฐจะพยายามสกัดกั้นการหลุดออกจากระบบของไพร่ส่วยในบริเวณหัวเมืองฝ่ายเหนือ โดยการแก้ไขปัญหาคด้วยการชักไพร่ส่วยจากหัวเมืองอื่นๆ ที่มีแรงงานมากเกินความจำเป็นไม่ว่าจะเป็นไพร่ส่วยจากเมืองนครราชสีมา และแม้กระทั่งไพร่เมืองกรุงเทพายังถูกส่งขึ้นไปสังกัดกองส่วยไม้ขนสักเมืองกำแพงเพชร จากความพยายามดังกล่าวของรัฐไม่สามารถหยุดยั้งการเคลื่อนย้ายแรงงานไพร่เข้าสู่ภาคแรงงานทางการเกษตรได้

จากปัญหาคงกล่าวจึงทำให้การจกเก็บส่วยในรูปสิ่งของหยุดชะงักลงและเกิดการค้างส่วยเป็นจำนวนมาก ในขณะที่ระบบเจ้าภาษีนายอากรที่จกเก็บจากผลผลิตทางการเกษตรเพิ่มขึ้นไม่ว่าจะเป็นอากรข้าว อากรสมบัติน อากรอ้อย และอากรฝ้ายได้เพิ่มปริมาณการจกเก็บเป็นจำนวนมาก จากปัจจัยดังกล่าวจึงทำให้รัฐไม่สามารถหยุดยั้งการหลุดออกจากระบบของไพร่ได้ รัฐจึงเปิดโอกาสให้ไพร่จ่ายค่าตัวเป็นเงินตราแทน โดยเฉพาะการเปิดโอกาสให้มีการจกตั้งกองส่วยเงินจกเก็บไพร่ในหัวเมืองฝ่ายเหนือขึ้นเป็นครั้งแรกภายในราชอาณาจักร

การจกตั้งกองส่วยเงินในปี พ.ศ. ๒๓๘๘ เท่ากับว่าเป็นการเปิดโอกาสให้ไพร่มีอิสระในการประกอบอาชีพเพิ่มมากขึ้นดังจะเห็นได้ว่าไพร่ไปประกอบการค้าเพื่อหาเงินมาชำระค่าส่วย และไปเป็นแรงงานจ้างในภาคการเกษตรในขณะที่ความเปลี่ยนแปลงจากภายนอกก็เป็นปัจจัยอย่างหนึ่ง ซึ่งผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในหัวเมืองฝ่ายเหนือ กล่าวคือภายหลังการยึดครองพม่าของอังกฤษในช่วงปี พ.ศ. ๒๓๓๗-๒๓๖๕ เป็นต้นมา ทำให้อาณาบริเวณดินแดนข้างเคียงของหัวเมืองฝ่ายเหนือทางทิศตะวันตก เปลี่ยนสภาพลักษณะรูปแบบการปกครองในระบบจารีตมาสู่สภาพการเมือง เศรษฐกิจแบบอาณานิคมของตะวันตก จากสาเหตุดังกล่าวจึงทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ต่อเนื่องทางเศรษฐกิจในระบบทุนนิยมของชาติตะวันตก โดยเฉพาะการค้นถึงการผลิตเพื่อการค้า โดยใช้เงินเป็นตัวเร่งให้เกิดการกระตุ้นทางการผลิตแทนที่ระบบการเกณฑ์แรงงานแบบรัฐจารีต โดยเฉพาะการขยายตัวของแรงงานจ้างชาวจีน ไทย และกระเหรี่ยงตามแนวชายแดนไทยและพม่า

จากปัจจัยดังกล่าวข้างต้นนำมาซึ่งความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจไม่ว่าจะเป็นการเปิดโอกาสให้ไพร่ประกอบอาชีพอิสระจากการจกตั้งกองส่วยเงินของรัฐแล้ว การจ้างแรงงานของชาวต่างชาติก็มีส่วนให้ไพร่เริ่มสะสมความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจเพิ่มมากขึ้นในคอนปลายสมัยรัชกาลที่ ๓ (พ.ศ. ๒๓๘๘-๒๓๙๘) และด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้จะเป็นปัจจัยประการสำคัญที่ทำให้รัฐตระหนักถึงความจำเป็นต่อแรงงานเพิ่มมากขึ้น ดังตัวอย่างการจ้างแรงงานไทยเมืองสวรรคโลกและสุโขทัยคุมแผ่นดินสลา และจ้างไพร่ส่วยเบื่องคากคุมไม้ขอนสักส่วยเมืองเชียงใหม่ เป็นต้น

ดังนั้นจึงอาจกล่าวสรุปได้ว่าความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของหัวเมืองฝ่ายเหนือเกิดจากแรงผลักดันจากภายนอกทั้งจากปัจจัยของความต้องการสินค้า เพื่อการส่งออกของรัฐส่วนกลาง และแรงกระทบของปัจจัยในอาณาบริเวณหัวเมืองฝ่ายเหนือเอง และปัจจัยเหล่านี้ได้ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงที่ต่อเนื่อง และความคลี่คลายทางประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของอาณาบริเวณหัวเมืองภายใน มากกว่าที่นักประวัติศาสตร์เศรษฐกิจจะกล่าวสรุปว่าผลกระทบทางเศรษฐกิจเกิดขึ้นเฉพาะบริเวณหัวเมืองรายรอบปริมลฑลกรุงเทพฯ และอาจกล่าวได้ว่ากระแสแห่งความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจได้เกิดขึ้นมาตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น